

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/18697> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Beulakker, Eerde Hendrik Geert Taeke Maria

Title: Onderscheid moet er zijn : pleziervaren in Nederland, een cultuurgeschiedenis

Date: 2012-04-04

Deel II. WATERSPORT OP STAND, 1846-1900

De popularisering van het pleziervaren vanaf het midden van de 19^e eeuw kan worden beschouwd als een onderdeel van een algemeen moderniseringsproces in Nederland dankzij industrialisatie, technologische vernieuwingen, toenemende welvaart en de emancipatie van de arbeider. Steeds meer mensen konden aan het pleziervaren deelnemen.

Er verstreken tweeënhalve eeuwen van 'spelevaren' voordat de watersport zoals we die vandaag de dag kennen zich in Nederland aandiende. Rotterdam had de primeur. In 1846 werd in deze havenstad aan de Maas naar Engels voorbeeld de eerste watersportvereniging opgericht: de Koninklijke Nederlandsche Yacht Club. Het predicaat 'koninklijk' heeft hier een dubbele betekenis. De initiatiefnemer van de NKYC, tevens voorzitter voor het leven en medefinancier, was prins Hendrik; de beschermheer van de Yacht Club was diens broer, koning Willem II.

In tweede instantie verwijst dat 'koninklijk' naar het gegeven dat wedstrijdzeilen en wedstrijdroeien zijn oorsprong heeft in de sociëteit, bevolkt door heren uit het hoogste maatschappelijke segment. Het is dan ook geen toeval dat de eerste 'sportverenigingen' in Nederland watersportverenigingen waren. Al waren het woord en het begrip 'sport' destijds in ons land nog onbekend. Ook andere watersportverenigingen die spoedig volgden kenden uitsluitend een ledenbestand van elites. Watersport is van hoge afkomst.

Met het ontstaan van watersportverenigingen in het land kreeg het plezier- of vrijetijdsvaren voor het eerst structureel een organisatie. De aloude zeil- en roeiwedstrijden die her en der in Holland en Friesland plaatsvonden, werden na 1846 jaarlijkse evenementen; groots opgezet en georganiseerd door lokale watersportverenigingen, op basis van een wedstrijdreglement, bootindelingen, afspraken over arbitrage en prijzen, en publiciteit. De waarde die verenigingen voor de ontwikkeling van de watersport hebben gehad, kan nauwelijks overschat worden.

Hoofdstuk 5. Een Koninklijke Yacht Club in Rotterdam

5a. Heeren liefhebbers van de eerste familiën

Tijdens de laatste twee dagen van maart 1841 bracht koning Willem II zijn eerste officiële bezoek aan Rotterdam. In zijn gezelschap bevond zich zijn 21-jarige zoon prins Hendrik, inmiddels kapitein ter zee. Als onderdeel van de plechtigheden werd er een bezoek gebracht aan een voor anker liggend fregat, met de koningssloep, geroeid door twintig roeiers, allen 'Heeren liefhebbers van de eerste familiën', en eraan gewend zich ter ontspanning met roeivaartuigen te oefenen.²⁴¹

Twaalf jaar daarvoor hadden de Engelse universiteitsploegen van Oxford en Cambridge voor het eerst in slanke achtriemsgieken op de Thames tegen elkaar gestreden en was kort daarop in Rotterdam en Amsterdam het roeien in los-vast clubverband begonnen. Door nauwe relaties met de Britse Royal Navy hadden Rotterdamse roeiers al kennisgemaakt met

---

²⁴¹ Bosscher, et al., *Prins Hendrik de zeevaarder*, 93.

de prototypen van gieken en wherries, lichte ranke roeiboten die werden ingezet voor personenvervoer naar de wal.²⁴²

Figuur 6 De eerste wedstrijddag van de Koninklijke Nederlandsche Yacht Club op de Maas te Rotterdam, tekening van Frans Arnold Breuhaus de Groot, 1846, collectie Nederlands Scheepvaartmuseum te Amsterdam

Tijdens het officiële diner ter ere van de bezoekende vorst op het stadhuis zat prins Hendrik naast kapitein ter zee, Q. Ver Huell. In gesprek met deze invloedrijke marineofficier opperde hij het idee of het niet mogelijk zou zijn 'de Heeren eeresloeproeiers', die 's morgens zo van hun kunde hadden blijk gegeven, de kern te laten vormen van een vereniging 'ten doel hebbende den ijver en lust tot volmaking van den scheepsbouw, en alles wat betrekking tot het zeewezen heeft, meer en meer op te wekken en aan te moedigen'.²⁴³ De reactie van Ver Huell is niet bekend. Wel weten we dat deze koninklijke suggestie geen direkt gevolg had. Eind 1845 nam de prins opnieuw een uitgebreider initiatief. Op zijn verzoek kwam het groepje roeiers van vier jaar daarvoor weer bij elkaar, en namens de prins deelde luitenant-ter-zee James May mee 'dat het in het plan van Z. Hoogheid Prins Hendrik der Nederlanden lag om te dezer stede eene Roey en Zeil Club op te kunnen rigten. (...) Dat bereidwilligheid tot uitvoering zijns plans hem aangenaam was en tevens dat Z. Hoogheid het voorzitterschap over de Club gaarne zoude willen aanvaarden.'²⁴⁴

²⁴² Vandersmissen, *Watersport in Stijl. 150 jaar pleziervaart in en om Rotterdam*, 7.

²⁴³ Bosscher, et al., 93.

²⁴⁴ *Ibid.*, 94.

Vrijwel direct hierna koos men een voorlopig bestuur en werden onder toezienend oog van de prins de conceptstatuten opgesteld.²⁴⁵ Een maand later liet de prins in een brief aan het voorlopige bestuur weten, dat het aan te bevelen was dat 'door het bestuur agenten wierden benoemd in de voornaamste steden des Rijks ter uitbreiding van de Club'.²⁴⁶ Lukte de oprichting van een jachtclub in Rotterdam wel, pogingen van de prins om mensen elders in het land warm te krijgen het voorbeeld te volgen, liepen al spoedig op niets uit. Alleen in Amsterdam vond de prins gehoor. Ook een herhaalde poging van prins Hendrik in 1865 om een landelijke koepel, een nationale organisatie van de toen bestaande roei- en zeilverenigingen, te doen oprichten strandde, ondanks, of wellicht juist dankzij de patriottische vlag waaronder ook deze poging plaatsvond. 'Het bevorderen, aanmoedigen, ondersteunen et cetera van al datgene wat van nut kan zijn aan het Zeewezen en de Scheepvaart of daarmee in verband staat'.²⁴⁷

De prinselijke wens dat er in Nederland een netwerk van jachtclubs zou ontstaan, had zijn kiem in Engeland. Zoals al gezegd, tussen de Nederlandse Marine en de Royal Navy was frequent contact en prins Hendrik was volledig op de hoogte van het bestaan van jachtclubs in Cork, Cowes en Londen.

De eerste Europese watersportvereniging ontstond in 1720. Engelse grootgrondbezitters en kooplieden richtten in Cork (Zuidwest-Ierland) de Cork Harbour Water Club op. Het aantal leden werd beperkt tot twintig, omwille van het hoogst exclusieve karakter. Het clubreglement verordonneerde niet enkel hoe men wedstrijd moest zeilen, maar tevens hoe men moest dineren en wijn drinken.²⁴⁸

Een halve eeuw verliep toen de Royal Thames Yacht Club het licht zag. De leden van deze eveneens hoogst chique vereniging organiseerden zowel op de Thames als op de Solent bij Cowes (Wight) zeilwedstrijden. Tijdens de eerste drie decennia van de 19^e eeuw ontstonden diverse watersportverenigingen verspreid langs de Britse kust. De meeste hiervan organiseerden in de zomermaanden zeilwedstrijden op zee.²⁴⁹

Op 21 februari 1846 vond de algemene ledenvergadering van de KNYC plaats.

Negenennegentig leden namen deel, waaronder prins Hendrik. Hij werd direct voor zijn leven tot voorzitter benoemd en kreeg de eretitel 'Oprigter'. Voldaan kon hij de vergadering meedelen dat zijn 'geliefde broer de Koning' het beschermheerschap van de vereniging had aanvaard en daarbij de Club het predicaat 'koninklijk' had verleend. Het dagelijks bestuur

---

²⁴⁵ Philippona nam in zijn boek *Van Zeilkano tot Oceaanjacht* een lijst op van watersportverenigingen, die in 1774 begint met 'Zedelijk lichaam', gevestigd in 'd'Amsteljachthaven' te Amsterdam. Deze vereniging zou zeilwedstrijden en admiraalzeilen hebben georganiseerd. Voorts zou in 1830 Roeiclub Amicitia te Rotterdam zijn opgericht, ontstond in 1835 de Amsterdamse Kotterclub en in 1839 roeiclub De Eendracht te Rotterdam. Maar Philippona schreef dat voor de juistheid van de jaartallen niet kon worden ingestaan. Vooral aan het bestaan van de eerste watersportvereniging mag worden getwijfeld.

²⁴⁶ Ibid., 94.

²⁴⁷ Ibid., 94.

²⁴⁸ *Waterkampioen*, 1970, nr.12.

²⁴⁹ Kemp, *The Oxford Companion to Ships and the Sea*, 947.

werd gevormd door een raad van zeven leden. Naast het bij officiële gelegenheden te dragen kostuum en de te voeren vlag met wapen, kregen die avond ook de statuten hun beslag.

Artikel 1 weerspiegelde volledig de inzet van de prins en zijn positie als hoge marineofficier. De KNYC beoogde het opwekken van de lust tot het zeewezen en wenste te bevorderen dat jongens uit de volkswijken leerden om te gaan met roei- en zeilvaartuigen, wat een kweekvijver moest zijn voor goede zeelui voor de marine en koopvaardij. Dat men volksjongens op het oog had, mag blijken uit het plan dat op 2 september 1846 in de clubraad besproken werd. Het voorstel was 'een roeicorps op te rigten voor jongens uit de mindere en lagere volksklasse zamengesteld'. Door het uitloven van kleine prijzen zou, zo werd verondersteld, het enthousiasme voor roeien groeien. Ook zouden deze jongens dan al vroeg 'door het handhaven van genoegzame orde aan ondergeschiktheid en ordelijkheid wennen'.²⁵⁰ Met hulp en voorspraak zouden ze vervolgens kans maken om op Nederlandse koopvaardij schepen te worden aangenomen.

Tussen die zeven gekozen bestuursleden van de Yacht Club bevond zich slechts één Amsterdammer. Dit zette kwaad bloed. Het bleek binnen een jaar de aanleiding voor een conflict met bijbehorende scheuring. De Amsterdamse leden traden uit en richtten hun eigen vereniging op: de Nederlandsche Zeil- en Roeivereniging (thans de KNZ&RV te Muiden).

Op 11 juni 1846 organiseerde de KNYC haar eerste roei- en zeilwedstrijd op de Maas. De roeibaan was krap 7,5 kilometer lang, de toenmalige geografische mijl.²⁵¹ Prins Hendrik en zijn broers Willem en Alexander waren present. De prins loofde geld en zilveren voorwerpen uit en voer mee als stuurman in zijn eigen zesriemsgiek *Sylph*.²⁵² Marinematrozen hanteerden in zijn boot de riemen. De door de drie koninklijke broers gebouwde *Schoener no. 1*, 'in eigen hooge persoon in de tuin achter het paleis aan de Haagse Kneuterdijk gebouwd', nam deel aan een van de zeilwedstrijden in de categorie zeilvaartuigen met dek.²⁵³ Drie maanden later herhaalde de KNYC dit zeilfeest op het IJ voor Amsterdam. Er deden toen tachtig roei- en zeilvaartuigen mee, in klassen ingedeeld naar type en afmetingen: gieken, walvissloepen, jollen en gewone sloepen, zeilvaartuigen met dek, vissersvaartuigen, barkassen en platbodems. Hoogtepunt van dit festijn werd de strijd van de zesriemsgieken, bemand door officieren van de zee- en landmacht en leden van de organiserende Yacht Club.²⁵⁴ Op de noordelijke oever ter hoogte van het Tolhuis had men een 100 meter lange tribune voor alle genodigden gebouwd. Het weer was prachtig, maar de wind de grote afwezige. Aan weerszijden van het IJ stroomde het volk massaal toe.

---

²⁵⁰ Bosscher, 98.

²⁵¹ Vandersmissen, *Watersport in stijl*, 10.

²⁵² De prins bezat voorts een schoener, een vierriemsgiek, een wherry, een schokkerjacht, een kotter en later nog een schroefstoomjachtje.

²⁵³ Dat 'zelfgebouwde' mag met een korreltje zout worden genomen. In diverse bronnen die ik raadpleegde, wordt deze kwalificatie tussen aanhalingstekens gezet.

²⁵⁴ Spits in Daalder, *Maritieme geschiedenis van Nederland*, 120-121.

Evenals in Rotterdam hoopte de prins dat deze roei- en zeilwedstrijden zouden uitgroeien tot een jaarlijks terugkerend volksfeest.

In de navolgende jaren organiseerde de KNYC roei- en zeilwedstrijden in Rotterdam, Amsterdam, Vlissingen en Dordrecht. Leden van de clubraad reisden trouwens ook naar Friesland om in Grou en Sneek de hardzeilwedstrijden bij te wonen. Niet in het minst omdat in Leeuwarden in 1848 de zeilvereniging Oostergoo en drie jaar later in Sneek de Zeilvereeniging Sneek werden opgericht.

Het kon niet uitblijven: spoedig gingen er in Rotterdam stemmen op om tot de bouw van een clubhuis te komen. En dat kwam er, dankzij de financiële garantiestelling van de enthousiaste prins. Het nieuw gebouwde clubhuis op de hoek Veerhaven-Willemskade werd geopend in 1851. Het witte paleisje bevatte een appartement voor prins Hendrik, een eetzaal voor 120 personen, een salon en receptiekamer, een leeszaal en biljartkamer met uitzicht op de Maas. Ook richtte men een vertrek in voor scheepsmodellen, plus een bibliotheek met het bestaande archief van de 'Commissie ter bevordering van het onderzoek naar de verschijnselen op den Oceaan'. Op de begane grond bevonden zich naast een dienstverblijf en een botenloods ook een magazijn en een kantoor.²⁵⁵

Maar het riante clubgebouw bleek een molensteen om de nek van de jonge KNYC. In de jaarboekjes van de vereniging is vanaf 1854 te lezen hoezeer de geldzorgen toenamen. Zozeer zelfs dat de vraag zich voordeed of het wel verantwoord was nog wedstrijden te organiseren. Naast de hoge lasten van het dure club- en sociëteitsgebouw bleek dat het aanvankelijke watersportenthousiasme en daarmee het ledental terugliep, en daarmee de contributies en de giften van de honorair leden. Dit terwijl de exploitatie van het pand ieder jaar zwaarder op de begroting drukte en het aantal schuldeisers gestaag groeide.

Op 5 mei 1880 werd uiteindelijk de KNYC opgeheven.²⁵⁶ Dit na jaren van slepende financiële krapte en kort na het overlijden van prins Hendrik, de initiatiefnemer, onvermoeibare stimulator en vooral geldschieter. De gemeente Rotterdam kocht het clubgebouw. De modelkamer, met een bescheiden collectie scheepsmodellen, schilderijen, tekeningen en boeken, vormde de basis van het huidige Maritiem Museum Prins Hendrik. Achteraf gezien moet worden geconstateerd dat de eerste watersportvereniging van Nederland aan overmoed, onkunde en het verkeerd inschatten van de wensen van zeilers buiten Rotterdam ten onder ging. Vanaf het begin leefde de vereniging op te grote voet en dankzij de enorme bouwinvesteringen dreigde al gauw een faillissement. De doelstelling van de koninklijke initiatiefnemer en beschermengel om een wezenlijke bijdrage te leveren aan de uitbouw van een in verval geraakte zeevarende natie, kon niet worden verwezenlijkt en het project liep uit op een reeks teleurstellingen. De plichtsgetrouwe, wat naïeve prins en patriot, marineofficier, zeeman, filantroop en pleziervaarder, overspeelde zijn financiële hand.

---

²⁵⁵ Vandersmissen, *Watersport in Stijl*, 8.

²⁵⁶ Bosscher, 104.

Ook in Nederland stond de industrialisering en daarmee de modernisering van de samenleving voor de deur en dit vereiste dat de blik voorwaarts werd gericht in plaats van achterwaarts naar die gemystificeerde Gouden Eeuw. Een belangrijke bijkomstigheid was dat de KNYC twee soorten leden kende: Heeren-liefhebbers, ook wel 'werkende leden' genoemd, zij roeiden en zeilden daadwerkelijk, en honorair leden. Deze laatste categorie sponsorde de club met lidmaatschapsgeld en extra giften, mocht daardoor aan het borrelen, de diners, de feestjes en het bal deelnemen, maar onderhield een minder trouwe relatie met de club.²⁵⁷ De krimp van het ledenaantal van de KNYC na 1850 werd mede veroorzaakt doordat de sportieve wensen van de Heeren roeiers te weinig gehoord werden. Richtten boze uitgetreden Amsterdammers al snel een eigen vereniging op, vijf jaar na de oprichting van de KNYC ontstond er in Rotterdam een tweede roei- en zeilvereniging: De Maas. Het initiatief kwam, niet toevallig, van leden van enkele oude roeikorpsen. Als echte roeiers kwamen deze mannen binnen de sociëteitscultuur van de KNYC onvoldoende aan hun trekken.²⁵⁸ Behalve dat er te weinig oog was voor de lokaal georiënteerde wensen van zeilers elders in het land, wilden verenigingen onafhankelijk zijn, de Friese watersportverenigingen al helemaal. Bovendien, al was een kenmerkende norm in de 19^e eeuw dat wat je als burger deed maatschappelijk nut behoorde te hebben, vanaf de jaren 60 kreeg deze oude norm concurrentie van een nieuwe opvatting: competitie omwille van de competitie, roeien en zeilen omwille van het plezier.

De moderne watersport in Nederland begon halverwege de 19^e eeuw met de oprichting van de KNYC te Rotterdam, direct gevolgd door een watersportvereniging in Amsterdam, Leeuwarden, een tweede vereniging in zowel Amsterdam als Rotterdam, vervolgens in Sneek, Dordrecht, Zaandam et cetera.

In 1860 telde Nederland elf watersportverenigingen, zes in Friesland, vijf in 'Holland'. Anderhalve eeuw later staat de teller op ongeveer 475 watersportverenigingen en 1050 jachthavens.²⁵⁹

5b. Stand, beschaving en goede smaak

Na een eerste schets van het fenomeen watersportvereniging is het verhelderend stil te staan bij de maatschappelijke context: de stad Rotterdam en het Nederland van rond het midden van de 19^e eeuw, de tijd dat een aantal lokale mannennetwerken hun liefde voor bootjes formeel organiseerde. Immers, die eerste watersportverenigingen in het land werden opgericht door mannen uit de hoogste kringen, mannen die elkaar als familielid, vriend of collega, of van genootschappen, sociëteiten of clubs kenden. Ook de eerste watersportverenigingen waren producten van hun tijd. Een tijd waarin de samenleving relatief overzichtelijk georganiseerd was en de maatschappelijke elite zich van de rest onderscheidde dankzij macht en bezit, standsbesef en de overtuiging het monopolie op

---

²⁵⁷ Vandersmissen, *Watersport in Stijl*, 8.

²⁵⁸ *Ibid.*, 10.

²⁵⁹ Watersportverbond en CBS StatLine, 2006.

beschaving en goede smaak te hebben. Mij interesseert in hoge mate op welke wijze een elitesport in het topsegment van de elitesporten zich binnen anderhalve eeuw kon ontwikkelen tot massarecreatie.

De destijds bekende architect Willem Rose²⁶⁰ ontwierp het in 1851 geopende illustere clubgebouw van de KNYC op de hoek van de beschutte Veerhaven, destijds door een nauwe doorgang met de Maas verbonden. Niet verwonderlijk dat de stem van prins Hendrik bij het ontwerp zwaar had gewogen; het gebouw had iets van een klein paleis. Bescheiden in vergelijking met Paleis Soestdijk, waar de voorzitter van de jachtclub was geboren, maar wel met voldoende allure om het met koninklijk te associëren. De 'Rundbogenstil' als neostijl was in onze grotere steden in de 19^e eeuw nogal gangbaar als eclectische mix van klassiek, gotiek en renaissance.²⁶¹ Ook het drie verdiepingen KNYC-clubgebouw had ramen met smalle hoge bogen. Juist in combinatie met de statige hoektoren wist het pand zich royaal van alle andere gebouwen te onderscheiden. De KNYC vormde samen met de sociëteit Amicitia en de Roei- en Zeilvereeniging De Maas de belangrijkste eliteverenigingen in het 19^e-eeuwse Rotterdam. De jaarlijkse wedstrijden op de Maas waren daarbij nauwelijks te overtreffen *social events*; het zien en gezien worden deed in betekenis niet onder voor de fysieke prestaties van de roeiers.²⁶²

Roei- en zeilwedstrijden waren in de begintijd van de watersport ware waterfeesten. Op de kaden stroomde het volk toe, op de opgetrokken overdekte tribune namen de genodigden plaats. De zeilers droegen witte katoenen broeken, witte overhemden met grijze stropdas, blauwe jasjes met goudkleurige knopen, en een pet. Bij het veel zwaardere roeien was dat anders. Hier werd het roeiwerk gedaan door betaalde bemanning: marinematrozen, Reeuwijkse palingboeren, bootslieden of vlettermannen. Zij droegen stevige bruine broeken en truien. Na de wedstrijden volgden het huldigen en het uitreiken van de prijzen, de toespraken inclusief de dankbetuigingen en het vooruitblikken. Ten slotte verscheen de drank op tafel, en het diner. Met een Venetiaans feest met lampions, Bengaals vuur en een afsluitend bal in de grote zaal van de sociëteit, sloot men de avond af. Waren de vrouwen van de clubleden enkel toeschouwers bij de wedstrijden en toehoorders bij de toespraken, bij het vervolgdeel van het feest werden ze graag gezien.

De meeste historici die Rotterdam onder de loep hebben genomen, hebben rond het midden van de 19^e eeuw een cesuur aangebracht. Tussen 1850 en 1880 werden met de aanleg van de Nieuwe Waterweg en de nieuwe havenwerken op Feyenoord de fundamenten gelegd voor de snelle expansie van de stad na 1880.²⁶³ Al een eeuw eerder maakte

---

²⁶⁰ Stadsarchitect en Rijksbouwmeester Willem Nicolaas Rose (1801-1877), samen met H. Berlage en P. Cuypers de groten uit de Nederlandse architectuurgeschiedenis, ontwierp in 1842 in opdracht van de gemeenteraad het zogenaamde Waterproject: een stelsel van singels zodat de stadsgrachten konden worden doorgespoeld. Pas in 1853, en na een nieuwe cholera-uitbraak, werd de aanleg van het project ter hand genomen.

²⁶¹ De Nijs, *In veilige haven*, 229.

²⁶² *Ibid.*, 51.

²⁶³ *Ibid.*, 47.

Rotterdam in vergelijking met stagnerende of achteruitgaande steden als Leiden, Delft, Haarlem, Dordrecht, Hoorn en Enkhuizen een voorspoedige periode door. De gunstige ligging en de daaruit vloeiende handelsbetrekkingen met de omringende landen waren hier debet aan.²⁶⁴ Zelfs tijdens de Franse tijd groeide het inwoneraantal van Rotterdam en steeg het aantal schepen dat de haven binnenliep. Die gunstige groei werd deels veroorzaakt door de exploitatie van de koloniën en het protectionisme van de overheid. Zo profiteerde de Rotterdamse haven royaal van de oprichting in 1824 van de Nederlandsche Handel Maatschappij en de vaste en mooie prijzen die voor vracht in rekening konden worden gebracht.

In de 18^e en in de eerste helft van de 19^e eeuw had Rotterdam de reputatie een mooie stad te zijn. Reizigers raakten onder de indruk van het fraaie waterfront met zijn 18^e-eeuwse huizen aan de Boompjes, de ruime Leuvenhaven met imposante koopmanshuizen en niet te vergeten die machtig stromende rivier de Maas. Maar de waardering voor de stad verminderde, en niet alleen in de ogen van passerende reizigers. Voor een belangrijk deel was dit een gevolg van het conservatisme van de nieuwe politieke elite vanaf 1815, nadat het patriciaat binnen twee decennia vrijwel volledig was verdwenen. Ondanks dat de bevolking van Rotterdam snel groeide, van ruim 58.000 in 1815 naar bijna 80.000 in 1840, bleef een stadsuitbreiding zeer beperkt en was een *laissez faire*-beleid dominant.²⁶⁵ Hierdoor raakte vooral het noordelijk deel van de stadsdriehoek, de 'Landstad',²⁶⁶ ernstig overbevolkt, met als gevolg toenemende sterftcijfers, explosief tijdens cholera-epidemieën, zoals in 1832, 1849 en 1853, jaren waarin samenscholingen verboden waren en dus ook de waterfeesten niet mochten plaatsvinden.

De eenzijdige aandacht van de Rotterdamse koopmansgeest voor de praktische kant van het leven, zoals 'nuttige werkzaamheden en huiselijk geluk' had tot gevolg dat de stad er intellectueel en cultureel beroerd voorstond. Er ontbrak een vaste stadsschouwburg met wekelijkse concerten, een theatergezelschap, een literair genootschap, een debatingclub, een museum, een echte bibliotheek. Zelfs de koffiehuisen waren schaars. Er was weliswaar in 1829 in de Doelen een muziekvereniging opgericht, maar de meeste leden waren meer geïnteresseerd in genoeglijk (koffie)drinken en in dansavonden dan in de muziek zelf.²⁶⁷ Ook de KNYC en de bekende sociëteit Amicitia veranderden niets aan het oordeel van de reislustige en schrijvende Duitse predikant en pedagoog F.W. Dethmar toen hij voor de

---

²⁶⁴ Die gunstige ligging was betrekkelijk, omdat de verbinding met open zee slecht was. De kortste route via de Nieuwe Maas, de Botlek en het Brielsche Gat was 35 kilometer, maar wegens verzanding moesten de schepen zigzaggen, waardoor de afstand verdrievoudigde.

²⁶⁵ De Nijs, *In veilige haven*, 44-45.

²⁶⁶ De plattegrond van het oude Rotterdamse centrum uit 1839 laat een driehoekige vorm zien met ten noorden van de Hoogstraat 'de Landstad' en ten zuiden daarvan 'de Waterstad'. Welgestelde Rotterdammers woonden in de Waterstad aan of direct nabij de Maas.

²⁶⁷ De Nijs, *In veilige haven*, 46.

tweede keer Rotterdam bezocht: 'Ik heb nimmer een treuriger oord bezocht dan Rotterdam'.²⁶⁸

Het culturele klimaat veranderde langzaam nadat een nieuwe Gemeentewet in 1851, die voorzag in directe verkiezingen, in werking trad en dankzij nieuwe bestuurders van liberale snit de traditionele samenstelling van de maatschappelijke bovenlaag veranderde. Toch ging in 1892 de Rotterdamse schouwburg failliet. Eerder was de Opera al ter ziele gegaan. Oorzaak was dat een belangrijk deel van de elite die zich een tijd had ingespannen voor het culturele leven, naar Den Haag was verkast.

Hoewel het 19^e-eeuwse Rotterdam zich economisch voorspoedig ontwikkelde, bleef de stad relatief arm en achter bij Amsterdam en Den Haag. De maatschappelijke onderlaag bestond, net als in andere grote steden, uit metselaarsknechten, slepers, sjouwers, pakhuisknechten, zakkendragers en scharrelaars. Tot de middenstand of kleine burgerij behoorden architecten, aannemers, opkopers van aardappelen, vleeshouwers, spekslagers, likeurstokers en bedienden in manufactuurwinkels. De top van de sociale piramide was in werkelijkheid smal en bestond uit een kleine groep. Het waren zelfstandige ondernemers, hoge ambtenaren en beoefenaren van een vrij beroep: advocaten, artsen, notarissen. Zij voerden een uitgebreide huishouding en betaalden jaarlijks meer dan 100 gulden aan personele belasting.²⁶⁹ De grove driedeling waarmee ik hier een stadssamenleving schets was bij diverse auteurs uit de 19e eeuw al gebruikelijk.²⁷⁰ Zo zou Jan Greshoff later en niet zonder ironie dichten:

'Zo onmiskenbaar ziet men aan hun kleren
Dat zij rechtvaardig zijn, terwijl de plicht
Die eedle lijnen groefde in hun gezicht:
De dominé, de dokter, de notaris,
Drievuldig beeld van al wat wijs en waar is.'

Genoemde maatschappelijke bovenlaag, ofwel de 'aanzienlijke stand', was algemeen beschouwd in het 19e-eeuwse Nederland een gemêleerde groep. Wat hen verbond was de grote afstand tot het gewone volk, de massa, waarboven men zich verheven voelde. Zeker vóór 1850 bestond er volgens historicus I.J. Brugmans in Nederland geen middenklasse. Je had 'hoog' en 'laag', een kleine rijke bovenlaag en een grote arme massa, daartussenin zat niets.²⁷¹ Volgens collega-historici is dit een onjuist en extreem standpunt in de discussie over klasse en stand. Veel populairder is tot op de dag van vandaag de traditionele driedeling, hoog-midden-laag, waarbij een laag dan weer wordt onderverdeeld in twee

---

²⁶⁸ *Ibid.*, 46.

²⁶⁹ *Ibid.*, 59.

²⁷⁰ *Physiologie van Rotterdam*, zie De Nijs, 58.

²⁷¹ Brugmans, 'Standen en klassen in Nederland gedurende de 19^e eeuw', in: *BMGN*, 74, 1960, 30-52. Montijn citeert deze bewering in *Leven op stand*, 18.

subcategorieën.²⁷² Niet minder dan om maatschappelijke klassen, gaat het bij het verschijnsel stratificatie binnen een samenleving om wat we 'stand' noemen. Klassen en klassenonderscheid betreffen economische verschillen en tegenstellingen, stand en standsverschil betreffen een sociaalpsychologische werkelijkheid. Sociaal omdat stand iemands relaties en netwerken definieert en begrenst, psychologisch omdat stand als strak georganiseerd kennischema het gevoelsleven en feitelijke gedrag reguleert. Mensen zijn zich van hun stand bewust. Stand impliceert levensstijl, gewoonten, attitudes en ook smaak. Trouwen deed je niet met iemand uit een mindere stand. Evenmin ging je met de mindere stand om. Stand stond voor opvoeding en beschaving, voor streven naar deftigheid, voor de juiste mentaliteit, voor stijl en traditie. Stand zag je aan 'kleren, rechtvaardig zijn, plicht, een edel gezicht, en alles wat wijs en waar is', aldus Greshoff. De maatschappelijke bovenlaag bezat de macht: economische macht in de vorm van het bezit van landerijen, bestuurlijke macht omdat de elite alles bestuurde wat er te besturen viel, sociaal-culturele macht omdat ze het modebeeld en de literatuur domineerden en grotendeels de kunst bezaten.²⁷³

In de praktijk was de toplaag gelaagd: de getitelde adel en het ongetitelde patriciaat. Een belangrijk deel van de oude adel had, nadat men de titel tijdens de Bataafse revolutie twintig jaar eerder officieel was kwijtgeraakt, deze in de jaren na 1815 van koning Willem I teruggekregen. De toplaag van het patriciaat deed overigens in grandeur niet onder voor de adel. Veel welgestelde families hielden er een landjonkerachtige levensstijl op na. Zo werd in Haagse kringen menig jongedame met 'freule' aangesproken.²⁷⁴ Wat de bovenkant van de samenleving wel verdeelde was de 'eigen kring', het geloof dat werd aangehangen. De grote meerderheid was Nederlands Hervormd. En al waren er zeer welgestelde katholieke families met aanzien, ze waren sterk ondervertegenwoordigd. Opmerkelijk was dat kleinere denominaties zoals doopsgezinden, lutheranen en remonstranten, juist weer oververtegenwoordigd waren.

Gedurende de tweede helft van de 19^e eeuw kwam er beweging in het sociale bouwwerk van Nederland. Er ontstond geleidelijk een middenklasse van winkeliers en kantoorklerken en er kwamen bescheiden kansen sociaal te stijgen. Maar de standsverschillen leefden taai voort en de oude hiërarchie bleef in stand.

Even een sprong voorwaarts in de tijd. Tot tegen het midden van de 20^e eeuw, dus tot drie generaties geleden, hadden we in Nederland het onderscheid tussen dames en heren, mannen en vrouwen, hoeden en petten, overhemden met stropdassen en overals.²⁷⁵ Tot pakweg 1940 is in de literatuur de overtuiging gemeengoed dat mensen van verschillende standen fysiek te herkennen zijn en dat stand, morele superioriteit en aanleg onderling

---

²⁷² Kuiper, *Adel in Friesland 1780-1880*, 19. Yme Kuiper wijst er overigens in zijn proefschrift op dat Brugmans verdienstelijk signaleerde dat de maatschappelijke tweedeling aangaf hoe gering sociale stijging tussen 1814 en 1850 mogelijk was.

²⁷³ Montijn, *Leven op stand*, 1890-1940, 18.

²⁷⁴ *Ibid.*, 17.

²⁷⁵ *Ibid.*, 19.

gekoppeld zijn: brede boerenkoppen naast burgerlijke gelaatstrekken, aristocratische handen naast handen als kolenschoppen, een gedeukt voorhoofd met lage haargroei en een vulgaire neus tegenover stralende, blijde ogen.²⁷⁶ Taalgebruik verwees bij uitstek naar iemands stand. Plat praten was wellicht de grootste van alle stigma's,²⁷⁷ de vloek voor ieder standsgedrag, dé barrière om op de maatschappelijke ladder te stijgen.

Al was de Rotterdamse bovenlaag naar verhouding klein en bestond ze voornamelijk uit kooplieden, reders en ondernemers die hun kapitaal in de vrachtwagen hadden vergaard, ze week niet veel af van de elite in andere Nederlandse steden. De Rotterdamse elite woonde op de eerste stand, aan de Maaskade, de Heemraadsingel en de Parklaan,²⁷⁸ en men had huishoudelijk personeel. De zeer rijken bezaten een buitenverblijf voor de zomermaanden, compleet met equipage: koetshuis, paarden, rijtuigen, koetsier en stalknecht. Niet minder zichtbaar was de kleding: hoed, zwartsatijnen das, handschoenen, een niet al te zichtbaar gouden horloge en dito speld, een wandelstok; een en ander zorgvuldig uitgezocht. Kleding maakte de man en in niet mindere mate de vrouw. Kleding was je visitekaartje.

Uit het voorafgaande moge duidelijk zijn dat de eerste watersportverenigingen in ons land bij uitstek exclusieve clubs waren. Het bezit van een 'speeljacht', een wherry, skiff, boeier of zeilkotter (en vanaf begin 1900 ook motorjacht) was inderdaad een exclusief voorrecht. Maar ook bij het huren of anderszins gebruik maken van een wherry of zeilboot uit de vloot van een vereniging werden eisen aan de afkomst gesteld.

Voordat ik deze voorlopige bespreking van het begrip 'stand' afsluit, is het met het oog op mijn tweede vraagstelling van belang nog een moment halt te houden bij de notie 'goede smaak'. Als de maatschappelijke bovenlaag immers ergens van overtuigd was, dan was het wel dat ze het monopolie op verfijnde smaak had. In tegenstelling tot het 'gemene volk', de massa, wist de gegoede burgerij wat schoonheid, wat goed en edel was. Het blijkt geven van 'goede smaak' onderscheidde 'hoog' van 'laag', 'ontwikkeld' van 'dom'. Noties over smaak zitten diep verankerd in ons taalgebruik. Beticht worden van 'geen smaak' of een 'wansmaak' hebben, wordt gevoeld als een ernstige diskwalificatie, een vernedering. Maar niet alleen het gewone volk heeft geen smaak. Ook de *nouveaux riches* werden ervan beschuldigd: ostentatieve consumptiedwang, verfoeilijke hebzucht, uiterlijk vertoon, het etaleren van rijkdom en maatschappelijk succes of een opzichtige leefstijl. De parvenu gold als onwetend en grofbesnaard. Hij was immers afkomstig uit de lagere stand, trachtte enkel op basis van rijkdom tot de gegoede kringen te behoren en werd per definitie gewantwoord en geboycot. Juist het benadrukken van eenvoud, soberheid en een ingetogen leefstijl, gold en geldt, zeker in bepaalde kringen, als teken van goede smaak.²⁷⁹

---

²⁷⁶ Ibid., 38.

²⁷⁷ Ibid., 34.

²⁷⁸ Sommige Heeren Bestuurders en leden van de KNYC en de Maas woonden hier.

²⁷⁹ De Nijs, *In veilige haven*, 330.

Gelet op zijn afkomst en maatschappelijke positie, bezat prins Hendrik tijdens zijn leven een bescheiden aantal boten en hij vertoonde zich graag in zijn wherry.